

Панькова О. В.

*кандидат соціологічних наук,
провідний науковий співробітник
Інституту економіки промисловості
Національної академії наук України,
доцент кафедри соціології
Київського національного економічного університету
імені Вадима Гетьмана*

Касперович О. Ю.

*головний економіст
Інституту економіки промисловості
Національної академії наук України*

Pan'kova O. V.

*PhD, leading scientific specialist,
Institute of Industrial Economics
of the National Academy of Sciences of Ukraine, Kiev*

Kasperovich O. Yu.

*head economist,
Institute of Industrial Economics
of the National Academy of Sciences of Ukraine, Kiev*

СТАН, ПРОБЛЕМИ ТА ШЛЯХИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ АКТИВНОСТІ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ В УКРАЇНІ В КОНТЕКСТІ СОЦІАЛЬНОЇ СПРАВЕДЛИВОСТІ¹

Анотація. У статті розкрито стан, проблеми та перспективи розвитку підприємництва ВПО, успішної інтеграції ВПО у приймаючі громади як напрямку забезпечення соціальної справедливості щодо громадян, які були вимушені переселитися в інші регіони України через збройний конфлікт на Донбасі. Основну увагу приділено формуванню механізмів залучення їхнього потенціалу до розвитку приймаючих громад, також обґрунтовано відповідні рекомендації щодо практичної діяльності у зазначеній сфері.

Ключові слова: соціальна справедливість, внутрішньо переміщені особи, підприємницька активність, інтеграція у приймаючі громади.

Вступ та постановка проблеми. Прошло вже більше чотирьох років від початку одного з найбільших в історії України внутрішніх переселень її громадян, яке було викликане збройним конфліктом на Сході України та анексією Автономної Республіки Крим. Термін достатній для певної стабілізації ситуації, проявлення основних трендів, а також розроблення і впровадження відповідної державної політики та стратегії відносно внутрішньо переміщених осіб (далі – ВПО).

Події на Сході України та в Криму змусили покинути місця постійного мешкання близько 1,5–1,8 млн. українських громадян, перед якими постала велика кількість специфічних проблем. За чотири роки, які пройшли від початку збройного конфлікту, ця соціальна група втратила однорідність. Частина ВПО змогла вирішити свої проблеми та налагодити життя на новому місці, великій кількості ВПО так і не вдалося вирішити найважливіші питання життєзабезпечення, вони були змушені повернутися до своїх домівок на тимчасово окупованих територіях, значна частина продовжує фактично виживати на нових місцях, вирішуючи цілий комплекс складних проблем (оренда житла, працевлаштування, питання соціального забезпечення та ін.). Водночас можна говорити про певну стабілізацію ситуації з ВПО, що потребує відпо-

відного реагування з боку як державних, так і місцевих органів влади.

Розроблення дієвих заходів щодо вирішення проблем ВПО потребує правильного визначення контексту, якій найбільшою мірою відповідав би сприйняттю ситуації не тільки з боку державних та місцевих органів влади та приймаючих громад, а і насамперед з боку самих ВПО. На думку авторів, на концептуальному рівні таким ключовим контекстоутворюючим елементом має стати поняття соціальної справедливості – адже воно дозволяє включити соціально-психологічний вимір сприйняття того чи іншого соціального процесу всіма його учасниками. Тобто аналіз процесів в контексті досягнення соціальної справедливості не означає миттєвого вирішення всіх проблем, а дає змогу виробити критерії для оцінки відповідності діяльності базовим очікуванням та сподіванням щодо відновлення повноцінного життя ВПО на всіх етапах цієї діяльності. Дослідники відзначають, що справедливість – це ступінь реалізації ціннісно детермінованих очікувань суб'єктів щодо їхнього статусу, доступу до суспільних ресурсів, праці і доходів та інших суттєвих умов їхньої життєдіяльності. Справедливість відображає рівень соціального порядку, що має мінімальну ентропію. Якщо ж очікування суб'єктів, що виконують інституційні приписи, не збігаються з соціально-економічними реаліями, то виникає оцінка цих реалій як несправедливих, що посилює ентропійні процеси в економіці. Проявом такої ентропії слугують зниження ймовірності інституційної поведінки, поси-

¹ Статтю підготовлено у межах виконання наукового проекту «Досягнення соціальної справедливості щодо вимушених переселенців» (Договір № 1/2018 відповідно до розпорядження Президії НАН України від 10.04.2018 р. № 200)

лення схильності до опортуністичних практик, зниження довіри, відмова від спеціалізації та кооперації, перехід господарчої системи на більш низький рівень рівноваги [1, с. 21]. Тож стабільний розвиток та конструктивне вирішення проблем та протиріч просто вимагають досягнення соціальної справедливості як своєї кінцевої мети.

Масове внутрішнє переселення громадян суттєво вплинуло не лише на життя самих ВПО, але й на життєдіяльність територіальних громад, які їх приймають. Спочатку це створило значне навантаження на приймаючі громади (особливо на територіях, наближених до зони конфлікту, де концентрація ВПО є найбільшою), але поступово, по мірі інтеграції ВПО до громад, це навантаження знижується. Водночас залишається хибне сприйняття ВПО лише як тягаря для приймаючої громади, не вистачає розуміння, що ВПО – насамперед ресурс розвитку громади, залучення якого потребує створення відповідних умов, і одним з ключових напрямів залучення цього ресурсу є підтримка розвитку підприємництва ВПО, в тому числі – соціального підприємництва.

Зараз завдання щодо розроблення та реалізації механізмів органічної інтеграції ВПО до приймаючих громад, залучення їхнього потенціалу (в тому числі шляхом розвитку підприємницької активності ВПО) на потреби саморозвитку та життєзабезпечення на засадах соціальної справедливості не вирішено належним чином ні на концептуальному, ні на практичному рівні.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Відразу після початку збройного протистояння на Сході з'явилася велика кількість публікацій та досліджень, присвячених ВПО. На той момент процеси, пов'язані із ВПО, були дуже динамічними та невизначеними, практична діяльність щодо вирішення проблем ВПО проводилася фактично у режимі «гасіння пожежі», тож цілком зрозуміло, що перші комплексні дослідження проблематики ВПО з'явилися лише протягом двох років після початку конфлікту (див., наприклад, [2]). Велику кількість досліджень було проведено за підтримки міжнародних організацій. Тематика розвитку та підтримки підприємництва ВПО також знайшла місце серед цих досліджень [2; 3; 4; 5]. Але останнім часом увага суспільства до проблем ВПО поступово знижується, що пов'язано насамперед із певною стабілізацією становища цієї соціальної групи (зокрема, знизилася міграційна активність ВПО, так чи інакше було розв'язано найгостріші проблеми).

Стабілізація соціально-економічних процесів, пов'язаних з ВПО, дає змогу перейти до осмислення та аналізу цих процесів у більш широкому теоретичному контексті. Як уже зазначалося вище, найбільш відповідним теоретичним підґрунтям дослідження проблематики ВПО, зважаючи на її багатоглибкість, може стати категорія соціальної справедливості. Як правило, в соціально-економічній сфері тематика соціальної справедливості тісно пов'язується із проблематикою соціальної держави, державної соціальної політики, соціальної безпеки, тому такі дослідження створюють підґрунтя для виявлення стану, умов та механізмів забезпечення соціальної справедливості в Україні. Питання соціальної справедливості в контексті створення соціальної держави досліджуються в працях таких вчених, як Е. Лібанова, Ю. Пахомов, А. Колот, С. Пирожков, О. Новікова та багато інших. Водночас відносно нова проблематика забезпечення соціальної справедливості щодо ВПО ще не отримала належного концептуального, науково-аналітичного та практичного відображення, яке відповідає б її значущості.

Метою статті є дослідження стану, проблем та шляхів успішної інтеграції та реалізації підприємницької

активності внутрішньо переміщених осіб (ВПО) у контексті забезпечення соціальної справедливості щодо громадян України, які постраждали від збройного конфлікту на Сході та вимушені були переселитися в інші регіони країни.

Результати дослідження. В загальному сенсі соціальна справедливість – це соціально-психологічне сприйняття принципів і форм організації суспільства, що відповідає інтересам людей і соціальних груп, тобто узагальнена моральна оцінка суспільних відносин [6, с. 104]. На концептуальному рівні змістовний аналіз стану соціальної справедливості доцільно проводити за трьома напрямками [7, с. 19], а саме:

1 – з погляду реалізації прав, свобод і умов життя всіх учасників конкретної суспільної (соціальної) групи, співвідносячи їх з ідеалізованим образом суспільства;

2 – з погляду згоди всіх (більшості) осіб, які беруть участь у системі соціальних зв'язків суспільної формації, з принципами організації цієї суспільної формації;

3 – з погляду практичного і фактичного виконання тих принципів і законів, які формально чи неформально регламентують життєдіяльність аналізованої суспільної формації.

На думку авторів, ключовими контекстотворюючими елементами діяльності щодо вирішення проблем ВПО мають стати:

1. Забезпечення соціальної справедливості щодо ВПО, насамперед шляхом створення для них гарантованого державою рівня соціальної захищеності, а також рівних із корінними мешканцями приймаючих громад умов щодо реалізації власного потенціалу участі у суспільно-політичному та економічному житті громади та держави в цілому.

2. Ставлення до ВПО не як до тягаря, який лише створює додаткове навантаження на приймаючі громади, а як до цінного ресурсу розвитку цих громад та держави загалом, бо вимушена внутрішня міграція населення зі Сходу України не тільки створює проблеми, а й значно посилює потенціал соціально-економічного та гуманітарного розвитку інших регіонів України у середньо- і довгостроковій перспективі (адже виїхали і змогли адаптуватися до нових умов відносно молоді, ресурсно сильні переселенці, що привело до структурних зрушень в економіці, до зміни схем розселення, до розвитку інфраструктури та формування якісно нового людського капіталу [2, с. 240–245]). За умов реалізації виваженої державної політики в цій сфері і забезпечення вимог соціальної справедливості щодо ВПО створюватиметься сприятливий клімат для соціальної, культурної та національної інтеграції українського суспільства, для зміцнення внутрішніх ресурсів України, її розвитку.

3. Врахування того факту, що велика кількість ВПО вже не повернеться до колишніх місць проживання, бо фактично вже адаптувалася до нових умов життя і перейшла до статусу постійних мешканців приймаючих громад; відповідно, заходи, спрямовані на їхню гармонійну інтеграцію та залучення потенціалу, мають носити стратегічний довгостроковий характер і враховуватися в системі державного та регіонального управління соціально-економічним розвитком територій, регіонів, держави.

4. Створення сприятливих умов для розвитку підприємницької діяльності ВПО як одного із ключових напрямів залучення їхнього потенціалу до розвитку приймаючих громад та забезпечення соціальної справедливості щодо громадян, які були вимушені покинути свої домівки внаслідок збройного конфлікту.

Зазначені вище елементи дають змогу сформулювати низку основних якісних критеріїв досягнення соціальної справедливості щодо ВПО:

- дотримання рівня забезпечення потреб громадян із числа ВПО, гарантованого державними стандартами та європейськими нормами, імплементованими в Україні;

- наявність ефективної системи захисту гарантованих Конституцією прав та свобод ВПО у всіх сферах життєдіяльності (політичній, економічній, соціальній, культурній тощо);

- забезпечення рівних умов життєдіяльності та життєзабезпечення для ВПО як повноцінних мешканців і членів приймаючих громад щодо реалізації їх соціального, економічного, культурного, людського потенціалу (в тому числі у сфері підприємницької діяльності);

- неприпустимість будь-яких форм дискримінації за ознакою приналежності до ВПО, покарання тих, хто у будь-якій формі дискримінує ВПО;

- посилення соціальних зв'язків між ВПО, налагодження принципово нової системи контактів між незнайомими людьми з числа ВПО, зростання соціального капіталу для розв'язання наявних соціально-економічних проблем;

- формування в масовій свідомості через відповідне інформаційне забезпечення із залученням соціальних мереж (на підставі багатьох прикладів успішних ВПО, у тому числі і підприємців) позитивного образу вимушених переселенців як життєстійких людей, що змогли витримати тяжкі випробування і не втратили ресурси для подальшого розвитку і саморозвитку, розвінчання міфів щодо ВПО як тимчасових мешканців, які лише створюють додаткові проблеми;

- створення сприятливого середовища для органічної інтеграції ВПО до територіальних громад, для розкриття їхнього потенціалу і залучення їхніх ресурсів на потреби саморозвитку та самозабезпечення, розвитку територіальних громад, особливо в регіонах масової концентрації ВПО;

- спрямування економічних реформ на підвищення ролі висококваліфікованої робочої сили, спеціалістів високого рівня кваліфікації для подолання інноваційної пасивності людських ресурсів, стимулювання до цього економічно активних ВПО;

- розвиток громадянського суспільства, у тому числі громадських об'єднань ВПО, водночас запобігання появі та розвитку псевдо-громадянської активності, набуттю нею кримінального та радикального характеру;

- запровадження дієвих інструментів щодо співпраці влади із структурами громадянського суспільства, підтримка суспільно корисної активності цих структур.

Підтримка та сприяння розвитку підприємницької активності ВПО повинні стати одним із важливих напрямів забезпечення соціальної справедливості, що сприятиме їхній ефективній адаптації до нових суспільних умов, їхньому самозбереженню, відновленню й саморозвитку, органічній інтеграції в приймаючі територіальні громади, соціально-економічному розвитку і громади, і території, на яку вони перемістилися, а також країни загалом. Адже ефективна реалізація саме цього напрямку дасть змогу досягти синергетичного ефекту у вирішенні цілої низки проблем, з якими стикаються ВПО та приймаючі громади. Відновлення в нових умовах підприєм-

ницької діяльності ВПО після переміщення сприятиме підвищенню потенціалу розвитку приймаючих громад і територій завдяки залученню ресурсів ВПО (трудових, освітніх, професійних, фінансових тощо) для розв'язання проблем соціально-економічного характеру приймаючих громад [2, с. 290].

Слід відзначити, що забезпечення соціальної справедливості щодо ВПО значною мірою залежить від позиції, яку займають самі ВПО. Там, де ця позиція активна, де ВПО налагоджують внутрішні та зовнішні соціальні зв'язки всередині приймаючої громади, прагнуть конструктивно, з найменшими втратами, адаптуватися і зберегти прийнятний рівень життя, відбувається покращення ситуації, виникають сприятливі умови для розвитку приймаючих територіальних громад, а процеси інтеграції ВПО до їхнього складу йдуть гармонійно. Тому принципово важливим є створення системи державного регулювання цих процесів, для того щоб позитивний ефект закріплювався і зростав. Необхідно визначити дієві механізми розвитку та підтримки малого підприємництва ВПО в Україні та її регіонах, а також розробити й реалізувати відповідні комплексні заходи, спрямовані на впровадження таких механізмів.

Багаторічний міжнародний досвід захисту прав ВПО узагальнюється в документах УВКБ ООН, що містять основні напрями діяльності, в тому числі щодо реалізації їх соціально-економічного потенціалу [8]. Пріоритетної уваги потребують конкретні умови адаптації та інтеграції ВПО в місцевих громадах, де відповідні практичні заходи мають розроблятися на основі принципу максимізації захищеного простору (protection space)¹. Така необхідність зумовлена об'єктивним характером доволі складних соціальних відносин, що можуть виникати між ВПО та мешканцями і повноважними представниками місцевих громад.

Захищений простір ВПО, основні засоби його створення та забезпечення залежать від наявності дієвих механізмів забезпечення прав ВПО, відповідальності держави, партнерства, оцінки потреб, урахування соціокультурних, вікових, гендерних та інших відмінностей, стану соціальної справедливості, орієнтації на місцеву громаду, взаємодії з ВПО і створення умов для їх самозабезпечення, підтримка розвитку підприємницької активності ВПО.

Реформування економіки за європейськими принципами означає послаблення ролі державних підприємств та великих корпорацій та одночасне посилення ролі малого та середнього бізнесу, який у країнах розвинутої ринкової економіки є основним джерелом створення робочих місць і формування дохідної частини бюджету [5, с. 162]. Підтримка та розвиток малого та середнього бізнесу (МСБ) є одним з ефективних напрямів розв'язання соціально-економічних проблем України, її регіонів і територій через залучення наявних людських ресурсів до процесів місцевого розвитку. Тож певна робота за цим напрямом почалася фактично відразу після виникнення явища масового переміщення людей із зон, що постраждали від збройного конфлікту, на територію, підконтрольну українським органам влади. Але сьогодні стан розвитку малого підприємництва ВПО залишається незадовільним. Однією із доволі складних проблем, пов'язаних із розвитком малого підприємництва ВПО, є значна територіальна нерівномірність розподілу ВПО, більшість з яких осіли в східних

¹ Поняття «захищеного простору» виникло з розуміння того, що між ВПО та постійним населенням відповідних територій можуть виникати напружені стосунки, які мають не лише суб'єктивні (нетолерантність до новоприбульців, психологічне неприйняття їх культурних відмінностей від місцевих норм і традицій тощо), а й об'єктивні передумови, зокрема обмеженість місцевих ресурсів, не розрахованих на збільшення чисельності населення за рахунок ВПО

регіонах України, що безпосередньо межують із зоною конфлікту. Навантаження на територіальні громади цих регіонів є набагато більшим, ніж навантаження на територіальні громади західних регіонів, тому більшими є інтенсивність та концентрація відповідних проблем, пов'язаних із реінтеграцією ВПО, в тому числі і шляхом розвитку малого підприємництва. І хоча надійні дані щодо регіонального розподілу саме підприємців з числа ВПО відсутні, регіональна специфіка є очевидною.

Як вже зазначалося вище, чисельність ВПО протягом останніх двох років стабілізувалася. Протягом 2017 року відбулося помітне зменшення кількості офіційно зареєстрованих ВПО – їх стало менше приблизно на 156 тис. осіб, і на кінець 2017 року їх кількість становила близько 1 млн. 494 тис. осіб [9]. Протягом 7 місяців 2018 року кількість офіційно зареєстрованих ВПО практично не змінилась, і на 23 липня 2018 р. становила 1 517 320 осіб¹. Тож можна дійти висновку, що кількість офіційно зареєстрованих ВПО стабілізувалася на відмітці близько 1,5 млн. осіб.

Водночас розподіл ВПО за регіонами є вкрай нерівномірним. Станом на кінець 2017 – початок 2018 років найбільша кількість ВПО сконцентрована на Донбасі – у Донецькій області – близько 541 тис. осіб (36,2% від загальної кількості), у Луганській – близько 270 тис. осіб, або 18%. Майже 122 тис. осіб, або 8,2%, – на Харківщині. Фактично на ці три області припадає приблизно 62,4% офіційно зареєстрованих ВПО. Високий показник концентрації ВПО припадає на м. Київ – тут офіційно зареєстровано 160 тисяч вимушених переселенців, цей показник зростає (+1,3 тисячі порівняно з листопадом 2017 р.), як зростає і кількість внутрішньо переміщених осіб, зареєстрованих у Київській області [9].

Така картина свідчить про те, що система державного і регіонального управління має обов'язково враховувати наявні регіональні диспропорції, адже навантаження на приймаючі громади східних регіонів (які самі по собі відчутно постраждали внаслідок збройного конфлікту через розрив економічних та соціальних зв'язків із тимчасово окупованими територіями) та столиці є значно більшим, ніж навантаження на територіальні громади західних, південних та центральних регіонів. Треба враховувати й те, що далеко не усі вимушені переселенці пройшли офіційну реєстрацію і отримали статус ВПО, тривають процеси повернення на окуповані території через виснаження матеріальних ресурсів – передусім неспроможність сплачувати за оренду житла в місцях переселення на фоні значних труднощів із працевлаштуванням. Сьогодні встановити реальну кількість ВПО в місцях переселення вкрай складно, важко визначити реальну картину локалізації ВПО, їхнього ресурсного потенціалу (у тому числі підприємницького), яка вкрай необхідна для прийняття та впровадження ефективних рішень у сфері державного та регіонального управління, місцевого самоврядування. Так, за експертними оцінками, реальна чисельність ВПО на території країни у 2–3 рази перевищує зареєстровану. У м. Києві та Київській області сконцентрована найбільша кількість офіційно незареєстрованих ВПО. Нерідко люди працездатного віку, які змогли знайти роботу на новій території та досить швидко адаптуватися до проживання у новій громаді, не звертаються до державних соціальних служб для отримання статусу ВПО. Офіційною статистикою також не враховуються ті вимушені переселенці, які переїхали на територію України, працевлаштувалися,

придбали нерухомість, не оформивши офіційного статусу ВПО. По суті це – успішні переселенці, які юридично зареєструвалися на новому місці проживання на загальних підставах, тоді як фактично вони є ВПО. Непрямим чином це підтверджують показники реєстрації населення. Так, за даними Державної міграційної служби України, найбільший приріст зареєстрованих на новому місці проживання осіб (у порівнянні з попередніми періодами) має місце у Харківській, Київській, Дніпропетровській та Запорізькій областях. Бойові дії на Донбасі призвели до припинення діяльності громадян-підприємців та їх масового виїзду на підконтрольну Україні територію. При цьому значна кількість громадян-підприємців змушена була залишити на тимчасово невідконтрольній Україні території об'єкти комерційної нерухомості, устаткування, обладнання тощо, необхідні для виробництва продукції, виконання робіт та надання послуг у сфері МСБ. Зараз актуальним є питання щодо надання державної підтримки таким громадянам-підприємцям для відновлення їхньої господарської діяльності.

Основними чинниками посилення скрутного становища підприємців із числа ВПО, ускладнення їхньої підприємницької діяльності експерти назвали: [4]:

- орієнтацію політики щодо підтримки ВПО на цілі тимчасового соціального захисту із відповідним ігноруванням потреб та проблем підприємств та підприємців, які евакуювались із зони АТО або вимушені були припинити свою діяльність. За своєю суттю статус ВПО сам по собі орієнтує підприємців не на економічну активність, а на очікування державної підтримки та моменту повернення. Підприємці з числа ВПО не були визначені як цільова група державної політики і практично не ідентифікуються в державній статистиці;

- обмеженість спроможності підприємців ВПО, особливо малого бізнесу, самостійно забезпечувати переведення бізнесу та адаптуватись у приймаючих громадах з огляду на труднощі евакуації активів, виробничого обладнання та майна, обмежений доступ до фінансово-кредитних ресурсів на відкритому ринку;

- неспроможність чинної політики зайнятості та підтримки підприємництва забезпечити належну державну підтримку малого та середнього бізнесу, зокрема підприємців з числа ВПО;

- неадекватність потребам ВПО чинної політики місцевого самоврядування, зокрема обмеженість доступу ВПО до ресурсів розвитку малого та середнього бізнесу у приймаючих громадах, несприятлива регуляторна політика, неспроможність органів місцевого самоврядування реалізовувати політику соціальної згуртованості у сфері зайнятості та підприємництва.

Оцінки взаємодії ВПО та громад, які їх приймають, а також результати досліджень внеску соціального капіталу громадського та приватного секторів у вирішення проблем ВПО свідчать, що найбільш результативним у довгостроковому періоді форматом допомоги ВПО з боку громадських організацій та бізнесу щодо їх ресоціалізації та працевлаштування є фінансовані й реалізовані за підтримки приватного сектору проекти з розвитку підприємницьких ініціатив та самозайнятості, створення бізнес-інкубаторів і бізнес-освіти. Одним із оптимальних форматів самозайнятості та працевлаштування ВПО можуть стати соціальні підприємства як специфічна форма бізнесу, де підприємницька діяльність стає організаційно-фінансовим підґрунтям для вирішення соціальних проблем.

Експерти вважають ефективними такі інструменти підтримки ВПО-підприємців з боку держави [4], як:

¹ Дані з офіційного сайту Міністерства соціальної політики України, URL: <https://www.msp.gov.ua/news/15637.html>

– надання широких можливостей для підприємців ВПО для отримання кредитів та основних фондів (обладнання, транспортних засобів) на розвиток бізнесу;

– дозвіл на компенсацію відсоткової ставки за кредитами комерційних банків;

– надання безповоротної фінансової допомоги на придбання основних фондів (засобів виробництва, сировини тощо);

– програми пільгової оренди приміщень і основних фондів, лізинг та надання безвідсоткових товарних кредитів, забезпечення маркетингової підтримки, гарантії збуту;

– сприяння соціальній взаємодії ВПО між собою, особливо підприємців з числа ВПО, створення умов для активізації їхнього соціального капіталу, довіри та бажання працювати для поліпшення власного життя та соціально-економічного стану приймаючих територіальних громад.

Це має стати основою політики соціальної справедливості щодо забезпечення соціальної злагоди і консолідації у місцевих громадах, які приймають ВПО, їх культурної реінтеграції та національної самоідентифікації.

Для започаткування підприємницької діяльності респонденти з числа безробітних ВПО найбільше очікують і потребують такої підтримки, як:

– навчання основам підприємництва;

– доступ до постійної консультативної підтримки з усіх питань, пов'язаними з підприємництвом;

– розвиток навичок започаткування власної справи, участі у міжнародних проектах, грантах щодо розвитку підприємництва;

– допомога в реєстрації підприємницької діяльності.

Аналіз джерел, які розкривають стан та перспективи розвитку малого підприємництва ВПО, показує, що дуже важливим чинником, що впливає на ситуацію, є нормативно-правове забезпечення цієї діяльності [10]. Сьогодні стан в цій сфері не є задовільним [11]. Відзначається, що найбільш перспективними для стимулювання підприємницької активності ВПО виступають господарсько-правові засоби державного регулювання економіки, змістовна спрямованість яких полягає у створенні преференційного правового режиму для організації та здійснення господарювання саме на території Донбасу. Розвиток малого підприємництва ВПО вимагає якнайшвидшого ретельного доопрацювання великої кількості законодавчих актів, що стосуються широкого кола питань, від повноважень органів місцевого самоврядування до питань пільгового оподаткування підприємців-ВПО [4].

Пріоритетами для формування та забезпечення політики підтримки й стимулювання підприємництва ВПО в Україні мають стати [4; 12]:

– удосконалення чинного законодавства в частині реалізації цілей політики реінтеграції та адаптації ВПО до приймаючих громад, підтримки підприємницької активності ВПО, захисту та сприяння розвитку бізнесу (МСБ) підприємців Донбасу на звільнених територіях, на Сході України (бо саме тут сконцентрована найбільша кількість ВПО), підприємців з числа ВПО, що переїхали в інші регіони України;

– виявлення серед цільових груп ВПО власне підприємців та впровадження відповідної системи обліку та оцінки їхніх потреб, умов їх задоволення для надання адресної підтримки;

– створення сприятливих інституційних умов для збереження та розвитку підприємницької активності ВПО, а також узгодження інституційної основи регуляторної політики, її організаційно-правових механізмів з цілям політики підтримки підприємництва ВПО, передусім на регіональному та локальному рівнях.

Україна має виробити чітку політику на засадах соціальної справедливості щодо розв'язання проблем ВПО на національному, регіональному, місцевому рівнях. Серед пріоритетів державної політики України щодо збереження та відновлення внутрішніх та соціальних ресурсів ВПО, їх конструктивної адаптації до середовища приймаючих громад першочерговими є [12, с. 135–136]:

– зацікавленість представників владної еліти, представників органів державної виконавчої та законодавчої влади в підтримці підприємницької діяльності ВПО, в забезпеченні умов для розвитку МСБ в Україні;

– адаптація і підтримка бізнесу ВПО у приймаючих громадах;

– працевлаштування ВПО на новостворених державних підприємствах у місцях найбільшої концентрації ВПО;

– експертна підтримка та супровід підприємців з числа ВПО;

– забезпечення доступу ВПО до ресурсів бізнесу у приймаючих громадах;

– відшкодування втрат ВПО;

– запровадження моніторингу стану і динаміки змін ситуації з розвитку МСБ підприємців-ВПО на систематичній основі.

Висновки. Розроблення та реалізація інституційних, нормативно-правових, інформаційно-комунікаційних та організаційних механізмів розвитку підприємництва ВПО в контексті забезпечення соціальної справедливості доцільно проводити шляхом реалізації таких заходів стратегічного характеру в системі державного та регіонального управління, місцевого самоврядування:

– вироблення стратегічного бачення, узгодження і скоординованості прийнятих Концепцій, Стратегій та Програм щодо розбудови миру у східних регіонах України, успішної інтеграції ВПО на засадах соціальної справедливості;

– створення сприятливих умов для соціально-економічного розвитку територіальних громад Донецької, Луганської, Харківської, Київської, Запорізької, Дніпропетровської областей, м. Києва – територіях найбільшої локалізації ВПО та підприємців-ВПО;

– вироблення механізму консолідації зусиль центральних і місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, територіальних громад, громадських об'єднань та міжнародних організацій, що надають міжнародну технічну допомогу для розбудови миру в східних регіонах України, інтеграції ВПО в територіальні громади, розвитку підприємництва ВПО;

– затвердження, прийняття та реалізація Плану заходів до «Стратегії інтеграції внутрішньо переміщених осіб та впровадження довгострокових рішень щодо внутрішнього переміщення на період до 2020 року» [13];

– розроблення концептуальних засад та визначення механізмів реалізації комплексної Стратегії підтримки та розвитку підприємництва серед ВПО та залучення потенціалу підприємців-ВПО на потреби приймаючих громад на засадах узгодження інтересів та соціального діалогу;

– створення системи інтегрованого управління програмними заходами та моніторингу їх виконання, удосконалення відповідного правового, організаційного, оперативного, технічного забезпечення для дотримання вимог соціальної справедливості в процесах адаптації, інтеграції ВПО до приймаючих громад, перетворення ВПО на ресурс розвитку.

Основними заходами тактичного характеру щодо успішної інтеграції ВПО до приймаючих громад та реалізації підприємницького потенціалу ВПО є:

- формування системи багатоканального інформаційного та фінансового забезпечення можливостей інтеграції ВПО в територіальні громади;
- розвиток доступного іпотечного кредитування;
- розроблення податкових преференцій для суб'єктів господарювання, які працевлаштовують ВПО;
- проведення інформаційних компаній щодо забезпечення неупередженого ставлення до ВПО;
- забезпечення умов для розвитку соціального підприємництва серед ВПО та членів приймаючих громад;
- створення можливостей для розвитку або розширення ємності соціальної інфраструктури приймаючих громад;
- забезпечення доступності до земельних, матеріальних та технічних ресурсів для ВПО для ведення підприємницької діяльності;
- створення можливостей для збереження, відтворення та розвитку людського та трудового потенціалів ВПО та членів приймаючих громад;
- створення правових засад для перереєстрації підприємств малого бізнесу в межах територіальних громад [12, с. 136];

- забезпечення накопичення соціального капіталу та потенціалу ВПО та умов перетворення його в соціальні ресурси громади;

- підвищення професійного рівня, обізнаності державних та посадових осіб щодо законодавства та діючих програм щодо ВПО для їх ефективної імплементації;

- підтримка організацій громадянського суспільства, які створені ВПО та які надають допомогу ВПО та іншим категоріям громадян, постраждалих внаслідок подій на Сході України та у АР Крим.

Реалізація цих заходів стратегічного та тактичного характеру сприятиме досягненню соціальної справедливості щодо ВПО шляхом залучення особистісного, соціального, економічного, культурного потенціалу вимушених переселенців на потреби самозбереження, самозабезпечення, соціально-економічного розвитку приймаючих громад, регіонів та країни загалом. Це дасть змогу зберегти та відновити підприємницький потенціал ВПО, стабілізувати і поліпшити соціально-економічну ситуацію в регіонах України та приймаючих громадах, розвивати МСБ, розкривати та посилювати його стабілізуючу роль в українському суспільстві.

Список використаних джерел:

1. Яременко О.Л. Суперечлива єдність економічної ефективності і соціальної справедливості як чинник функціонування та еволюції економічних систем / О. Яременко // Економічна теорія. 2016. № 4. С. 19–32.
2. Внутрішньо переміщені особи: від подолання перешкод до стратегії успіху: монографія / О.Ф. Новікова, О.І. Амоша, В.П. Антонюк та ін.; НАН України, Ін-т економіки пром-сті. Київ, 2016. 448 с.
3. Інтеграція внутрішньо переміщених осіб у територіальні громади: діагностика стану та механізми забезпечення: монографія / О.Ф. Новікова, В.П. Антонюк, О.В. Паськова та ін.; НАН України, Ін-т економіки пром-сті. Київ, 2018. 244 с.
4. Панцир С.І., Шуміхін С.В., Різніченко К.С. Зелена книга політики підтримки малого підприємництва внутрішньо переміщених осіб. Київ, 2015. URL: <http://platforma-msb.org/wp-content/uploads/2015/09/CIPO-A4-new-333-2.pdf>.
5. Політика інтеграції українського суспільства в контексті викликів та загроз подій на Донбасі (національна доповідь) / [Лібанова Е.М., Горбулін В.П., Пирожков С.І. та ін.]; за ред. Е.М. Лібанової. К.: НАН України, 2015. 363 с.
6. Гриненко А.М. Соціальна справедливість як ключовий принцип у реалізації соціальної політики держави / А.М. Гриненко // Наукові праці [Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу Києво-Могилянська академія]. Сер. : Педагогіка. 2009. -Т. 112, Вип. 99. С. 104–107.
7. Жовновата В.О. Соціальна справедливість як концепт / В.О. Жовновата // Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут». Філософія. Психологія. Педагогіка. 2012. № 3. С. 16–22.
8. УВКБ ООН в Україні. Правові документи. URL: <http://unhcr.org.ua/uk/resursi/pravovidokumenti-m>.
9. Як змінилася динаміка міграції населення з окупованих територій України. Аналітичний портал «Слово і діло». URL: <https://www.slovoidilo.ua/2018/01/25/infografika/suspilstvo/yak-zminyaslasya-dynamika-mihracziyi-naselennya-okupovanyh-terytorij-ukrayiny>
10. Правове забезпечення підприємницької активності внутрішньо переміщених осіб : брошура / під заг. ред. В.А. Устименка ; НАН України, Ін-т економіко-правових досліджень. Чернівці: Десна Поліграф, 2015. 152 с.
11. Устименко В., Несеров Г. Партнерство влади і бізнесу в контексті активізації підприємницької діяльності внутрішньо переміщених осіб: повноваження органів місцевого самоврядування // Вісник Національної академії правових наук України. 2015, № 4 (83). С. 40–53.
12. Pan'kova O.V. Entrepreneurial activity internally displaced persons (idps) of Ukraine as a resource for the development of host communities: state, problems and ways of attracting. Scientific Journal Virtus. 2016, № 8. P. 133–137. / <http://virtus.conference-ukraine.com.ua/Journal8.pdf>.
13. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 15 листопада 2017 р. № 909-р. «Про схвалення Стратегії інтеграції внутрішньо переміщених осіб та впровадження довгострокових рішень щодо внутрішнього переміщення на період до 2020 року». URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/909-2017-%D1%80#n8>.

СОСТОЯНИЕ, ПРОБЛЕМЫ И ПУТИ РЕАЛИЗАЦИИ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОЙ АКТИВНОСТИ ВНУТРЕННЕ ПЕРЕМЕЩЕННЫХ ЛИЦ В УКРАИНЕ В КОНТЕКСТЕ СОЦИАЛЬНОЙ СПРАВЕДЛИВОСТИ.

Аннотация. Статья посвящена изучению состояния, проблем и перспектив развития предпринимательской активности внутренне перемещенных лиц, их успешной интеграции в принимающие территориальные общины как направления обеспечения социальной справедливости по отношению к гражданам, которые были вынуждены переселиться в другие регионы Украины по причине вооруженного конфликта на Донбассе. Основное внимание уделяется формированию механизмов вовлечения их потенциала в процессы развития принимающих территориальных общин. Также приводятся рекомендации для организации практической деятельности в данной сфере.

Ключевые слова: социальная справедливость, внутренне перемещенные лица, предпринимательская активность, интеграция в принимающие общины.

STATE, PROBLEMS AND WAYS OF IMPLEMENTATION OF THE ENTREPRENEURIAL ACTIVITY OF INTERNALLY DISPLACED PERSONS IN UKRAINE IN THE CONTEXT OF SOCIAL JUSTICE

Summary. This work contains the study of the state, problems and perspectives of development of entrepreneurial activity of internally displaced persons (IDP) in Ukraine as direction of ensuring social justice towards citizens who were forced to move to other regions of Ukraine due to the armed conflict in the East of Ukraine, with a view to their further successful integration into the territorial communities. The main attention is paid to the development of mechanisms for involving their potential into the development processes of the host communities.

Key words: social justice, internally displaced persons, entrepreneurial activity, integration into host communities

УДК 338.48:338.1

Папп В. В.

*доктор економічних наук,
професор кафедри туризму і рекреації
Мукачівського державного університету*

Бошота Н. В.

*кандидат економічних наук,
старший викладач кафедри фінансів та кредиту
Мукачівського державного університету*

Papp V. V.

*Doctor of Economic Sciences,
Professor of the Department of Tourism and Recreation,
Mukachevo State University*

Boshota N. V.

*PhD in Economics,
Senior Lecturer at the Department of Finance,
Mukachevo State University*

ВПЛИВ ТУРИСТИЧНОГО БІЗНЕСУ НА МІСЦЕВУ ЕКОНОМІКУ

Анотація. У статті розглянуто роль туристичного бізнесу у розвитку економіки регіону. Досліджено вплив місцевих туристичних ресурсів на активізацію підприємницької діяльності у туристичній сфері. Наголошено на перспективах активізації бізнес-ініціатив в туризмі на сучасному етапі. Визначено коло проблемних питань, які гальмують розвиток туристичного бізнесу в регіонах. Проведено аналіз показників туристичної діяльності в Україні в останні роки та запропоновано шляхи активізації підприємництва у туристичній сфері.

Ключові слова: туризм, бізнес, підприємство, регіон, розвиток, економіка, ресурс.

Постановка проблеми. Туризм – це галузь, яка здатна трансформувати міжнародний розвиток. Туризм є найбільшою галуззю послуг у всьому світі, що становить близько 10 відсотків світового ВВП. Майже 293 мільйони робочих місць або одне з одинадцяти робочих місць у всьому світі знаходяться в секторі туризму. Туристична сфера натепер представлена у трьох цілях сталого розвитку, включаючи ціль, яка вимагає від суспільства створення умов, які дадуть людям змогу мати якісні робочі місця, які стимулюють економіку, не завдаючи шкоди навколишньому середовищу. ООН також назвала 2017 р. Міжнародним роком розвитку сталого туризму, щоб висвітлити внесок туризму у створення більш економічно стабільних робочих місць. Визнаючи вплив, який може мати туризм, Світовий банк організував обмін інформацією про туризм для міжнародних організацій, урядів та приватних компаній, щоб досліджувати, як змінюються тенденції в туризмі [9].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням питань впливу підприємств туристичної сфери на місцеву економіку присвячена низка наукових досліджень. Зокрема, дослідженням ролі маркетингу в управлінні

туристичними дестинаціями займається Н. Бобрицька [1]. Г. Казачковська розглядає можливості сталого розвитку туризму та курортів в Україні [2]. Вплив сектору туристичних послуг на розвиток національної економіки досліджено О. Лебедевою [3]. Н. Мешко та Є. Фалько окреслює розвиток туристичного бізнесу в умовах інформатизації світової економіки [4]. А. Охріменко вивчає досвід європейських країн щодо фінансування туристичної сфери [5]. Концепцію сталого розвитку туризму в сучасних умовах розроблено Н. Свірідовою [7]. О. Стешенко та А. Ільєнко окреслили економічну стратегію розвитку туристичної галузі в Україні [8].

Низка питань, пов'язаних з активізацією впливу туристичного бізнесу на місцеву економіку в сучасних мінливих умовах, потребує детального вивчення.

Метою статті є дослідження соціально-економічного впливу підприємств туристичної сфери на місцеву економіку.

Результати дослідження. Для того щоб по-справжньому посилити економічний розвиток місцевих громад, доходи від туризму повинні залишатися в сільських та міських громадах. Традиційно туристи зупиняються на міжнарод-